

Povijest na zemljovidima: konstruiranje slika prošlosti na povijesnim kartama u udžbenicima povijesti

Povijesni zemljovidi čine važan element u prezentaciji i obradi povijesnog nastavnog sadržaja. Ovaj rad istražuje kako i na koji način povijesni zemljovidi u udžbenicima povijesti utječu na konstruiranje slika prošlosti. Zadani cilj se ostvaruje analizom udžbenika povijesti za osnovnu školu koji su odobreni za uporabu u školskoj godini 2014./2015. u Republici Hrvatskoj, od petog do osmog razreda osnovnih škola. Analizirani zemljovidi rastavljaju se na osnovne elemente, pritom služeći mozaik njihove interpretacije prezentirajući odgovor na temeljno istraživačko pitanje.

Ključne riječi: karta, zemljovid, povijesni zemljovid, interpretacija povijesnih događaja, elementi karte, kartografski prikaz, prostorni obrat, udžbenik povijesti

Uvod

Karte datiraju od samih početaka ljudske civilizacije kada se počinju upotrebljavati za prikazivanje, objašnjavanje i dočaravanje prostora i događaja. Razvijajući se kroz tisućljeća ljudske povijesti karta poprima različite oblike i izgleda prikazujući različite sadržaje i procese, objedinjujući funkcije prostornog medija. U suvremenom dobu postoji mnogo načina korištenja karti i njihovih namjena, koji ocrtavaju zamisli i ideje prikaza njihovih autora. Jedna od tih namjena jest i ova didaktička gdje se karte koriste u svrhu poučavanja. Svrhu poučavanja karte imaju kroz cjelokupnu povijest jer je njihova uloga poučiti prikazivanjem odvijanja procesa i događaja u prostoru koji je poznat ili nepoznat promatračima karte. Taj didaktički element na kartama prisutan je od pojave prvih karti. Karta je sama po sebi poučna, neovisno o namjeni i o tome što prikazuje; kad je analiziramo i usporedimo s drugim prikazima ona nas dovodi do stvaranja novih zaključaka i spoznaja. Kada se tome pridodaju smisljeno poučno organizirane karte koje upućuju na konkretna povijesna zbivanja i procese zapažamo vrijednost karte kao medija poučavanja u kojem promatrači aktivnim sudjelovanjem dolaze do stvaranja novog znanja. Tome doprinosi i razvoj moderne tehnologije koji omogućuje izradu interaktivnih multimedijalnih karti koje stvaraju potpuno novu dimenziju u povijesti karti. Takve multimedijalne karte omogućuju brisanje granica onoga

što se može prikazati i kombinirati na karti. Njezina izrada kroz razne programe postaje dostupna svima, što otvara novu eru u kompetentnosti sadržaja koji se na njima prikazuje.

Ovaj rad bavi se problematikom prikaza povijesti i percepcijom povijesnih događaja i procesa na zemljovidima tj. povijesnim kartama u udžbenicima povijesti. Povijesne karte čine važan dio u razumijevanju povijesnih procesa i događaja te formiranju kritičkog mišljenja učenika. Zbog toga je vrlo važan način prikazivanja pojedinih povijesnih događaja na povijesnim kartama, jer one utječu na stvaranje učeničkog znanja. Svjesno ili nesvjesno, pogrešno i nepotpuno prikazivanje elemenata na povijesnim kartama dovodi do isto takve pogrešne percepcije učenika, što može rezultirati nepotpunim i iskrivljenim znanjem o pojedinim povijesnim događajima. Iz toga će proizaći nepotpuna i pogrešna slika povijesnih događaja, ili nemogućnost njezine konstrukcije. Ta problematika čini glavno istraživačko pitanje, a ono glasi: kako i na koji način povijesne karte u udžbenicima povijesti utječu na konstruiranje slika prošlosti?

Analizom karti obuhvaćeni su svi hrvatski udžbenici povijesti za osnovnu školu propisani od strane Ministarstva znanosti i obrazovanja Republike Hrvatske.¹ Radi se o udžbenicima koje je Ministarstvo znanosti i obrazovanja odobrilo u školskoj godini 2014./2015. Važno je naglasiti kako se u ovome radu analiziraju isključivo udžbenici povijesti od petog do osmog razreda, dok radna bilježnica/radni listovi i ostala dopunska nastavna sredstva nisu obuhvaćena analizom. Razlog tome je velik broj reprezentativnih uzoraka, trinaest udžbenika, ali i činjenica da je udžbenik glavno nastavno sredstvo.

Što je karta?

Definicija karte je vrlo složena i zbog svoje je prirode kroz povijest često bila podložna raspravama. Najjednostavniju definiciju karte koju danas možemo pronaći glasi: karta je umanjena, uvjetno deformirana kartografski prikaz zakrivljene Zemljine površine i ostalih nebeskih tijela u ravnini.² Ovakva definicija je vrlo površna, te u svojem sadržaju ne obuhvaća osnovne elemente i pravu srž karte. Cjelovita suvremena znanstvena definicija glasila bi: kartu definiramo kao umanjenu, matematički konstruiranu i uopćenu sliku Zemljine površine koja na grafički način prikazuje raspored, stanje i međusobne odnose raznih objekata, te prirodnih i društvenih pojava.³ Iako, na prvi pogled ova definicija u potpunosti definira kartu, ona ne prodire u samu srž karte, te daje jednostrani pogled iz aspekta prirodnih znanosti. Kartografski prikaz je mnogo više od same materijalne dimenzije, čime se bavi teorijski pristup u kartografiji, odnosno pogled na kartu iz *humanističke* perspektive. Iz takve perspektive karta

1 Popis je dostupan na mrežnim stranicama „www.mzo.hr“ pod nazivom dokumenta: „Katalog obveznih udžbenika i pripadajućih dopunskih nastavnih sredstava za osnovnu školu 2014./2015.“

2 karta. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=30670>

3 Mirela Slukan Altić, *Povijesna kartografija*, (Samobor: Meridijani, 2003), 14.

se također gleda kao objekt koji nastaje na određenom materijalu kao posljedica složenih tehničkih zahvata, operacija i izražavanja njezinih autora, no takav pogled se ne zaustavlja na tome već odlazi u dublju potragu za smislom i značenjem karte u njezinu intelektualnu dimenziju.⁴ Zbog toga kartu moramo promatrati kao uređaj koji služi za prezentiranje novoga pogleda na prostor iz drugačije dimenzije, prezentirajući neka nama poznata ili nepoznata mjesta na način kakav u stvarnosti ne poznajemo, te time objektivizira prostor koji prikazuje.

Klasifikacija karti

Postoje različite podjele karti koje se temelje na njihovim različitim kriterijima, a najčešće se dijele prema kriteriju: prostornog obuhvata (karte kontinenta, država, regija, i dr.), sadržaja kojeg prikazuju, mjerila u kojem je karta izrađena, te namjeni karte (prognostičke, navigacijske, orijentacijske karte i dr.).⁵ Prema objektu prikaza, odnosno sadržaja, karte možemo podijeliti u dvije temeljne cjeline: opće geografske karte i tematske karte. Opće geografske karte obuhvaćaju sve topografske karte, dok tematske karte⁶ naglašavaju ili detaljno prikazuju jedan element, društvenu ili prirodnu pojavu koja se ne prikazuje na općim geografskim kartama, pritom potiskujući opći geografski sadržaj u drugi plan.⁷

Elementi karte

Osnovni elementi geografske karte grupirani su u četiri cjeline: matematička osnova (kartografska projekcija i koordinatna mreža, mjerilo karte i geodetska osnova); geografski elementi (fizičko-geografski elementi, društveno-geografski elementi i geografsko nazivlje -toponimi); redakcijski podaci (naziv karte, mjerilo i projekcija, tumač karte, grafičko mjerilo i koordinatni sustav, izvor podataka i vrijeme izrade karte, autor i izdavač karte) i dopunski elementi (grafički, tablični i tekstualni).⁸

Kako čitati kartu?

Čitanje karte ili njezina interpretacija složen je intelektualni proces sastavljen od niza koraka i elemenata. Prilikom čitanja karte treba pripaziti na nekoliko elemenata: način promatranja karte, ulogu pojedinih elemenata karte u prikazivanju događaja, te na samo predznanje i shvaćanje pojedinih događaja korisnika karte.

4 Christian Jacob, *The Sovereign Map*, (London: The University of Chicago Press, Ltd., 2017.), 98-101.

5 Altić, *Povijesna kartografija*, 16.

6 Tematske karte prevladavaju u hrvatskim udžbenicima povijesti, te su to one karte čijom se analizom bavimo u ovome radu.

7 Altić, *Povijesna kartografija*, 17.

8 Ibid., 27-28.

Karta kao slika

Karta je rezultat složenog intelektualnog djelovanja pojedinca, autora karte, koji izradom karte stvara sliku koju prezentira korisnicima karte. Autor karte koristi do sada stečena kartografska znanja potrebna za izradu karte, dodajući svoja znanja i informacije o određenom događaju, želeći ih prezentirati na svoj jedinstven način budućim korisnicima karte. Konkretno, na primjeru povijesnih zemljovida, autor iznosi svoja znanja i informacije o određenom povijesnom događaju ili procesu. Autor stvara svojevrsnu prezentaciju povijesnog događaja, prema kojoj nastoji pristupati objektivno. Prilikom izrade autor vrši selekciju; odabir onih elemenata u povijesnom zbivanju koji su prema njegovom viđenju i prioritetu važni i neophodni za prikazivanje kako bi se korisniku karte omogućila rekonstrukcija željene slike prošlosti. Svjesno ili nesvjesno selektiranje podataka i njihova prezentacija su pod subjektivnim utjecajem autorovih mišljenja, ideja i uvjerenja. Subjektivna viđenja ne moraju nužno predstavljati autorovo viđenje određenog povijesnog zbivanja. Karta, kako Jacob navodi, predstavlja odraz socijalne slike društva u kojem je nastajala, odraz prijelomnih događaja, ideja i informacija tipičnih za konkretno povijesno razdoblje.⁹ Karta je portret kartografa.¹⁰

Čitanje karte, kao i izrada karte, također je vrlo složen intelektualni proces. Pritom, prilikom čitanja karte, svaki će pojedinac protumačiti kartu na svoj način odnosno, nećemo pronaći dva pojedinca koja će kartu pročitati na jednak način. Razlog tome je u složenosti čovjeka (pojedinca) kao socijalnog bića. Pojedinac je prožet utjecajem iz svakodnevnih socijalnih krugova, medija i ljudi koji ga okružuju, koji ga na određen način oblikuju, zbog čega prilikom primanja određenih informacija, u ovome slučaju čitanjem kartografskog prikaza, u njemu nastaju različiti intelektualni procesi koji dovode do stvaranja i tumačenja određenih događaja na njemu svojstven način. Određeni kartografski elementi (toponimi, simboli, boje) u njemu aktiviraju određena sjećanja, uvjerenja, asocijacije i emocije koje mogu utjecati na tumačenje i konstrukciju povijesnih događaja tj. čitanje i interpretaciju karte.¹¹ Taj efekt mogu izazvati bilo kakve informacije iz svakodnevnog života poput: događaji u tijeku, slike iz medija, prošli događaji, glasine i prirodne katastrofe, revolucije, kinematografske fikcije i dr., čime pojedinac stvara svojstvenu *mentalnu mapu*.¹² Ona je rezultat i autorove namjere u postavljanju određenih elemenata u svrhu izazivanja točno predodređenog efekta. Sve navedeno daje konačan rezultat, a to je konstrukcija slike o pojedinom povijesnom događaju. Zbog toga, pojedinci, posebno povjesničari, moraju proučavati karte kao konstrukcije, vizualne artefakte sastavljene od nekoliko nezavisnih razina prezentiranja u svrhu prijenosa informacija i izazivanja skupa efekata.¹³

9 Jacob, *The Sovereign Map*, 274.

10 Ibid., 298.

11 Ibid., 234.-235.

12 Ibid., 235.

13 Ibid., 185.

Uloga karte u poučavanju

Didaktička uloga karte veže se uz predočavanje određenih prostornih događaja i procesa, na učenicima zanimljiv i razumljiv način. To nisu samo događaji socijalnog i povijesnog konteksta, mnogobrojne su mogućnosti za korištenje karte i njezina upotreba nije ograničena na određeni nastavni predmet ili nastavni sadržaj. Ona prezentira prostorne događaje i zbivanja na pregledan i svakodnevan način izražavajući ono što se teorijskim putem ne može objasniti. Razvojem obrazovnih sustava, kao i tehnološkog napretka u izradi karte postaje jasno da je uloga karte nezamjenjiva, polazeći od njezine moći izražavanja i utjecaja na šire mase. Zbog toga se moderna didaktička uloga karte krije u izražavanju prostornih obilježja, prostornih fenomena i događaja, te njezinoj prilagodljivosti upotrebe u svim znanstvenim disciplinama, što prvenstveno možemo zahvaliti razvoju tematskih karti. No, kako bi se didaktička uloga karte u potpunosti ostvarila, potrebno je vodstvo nastavnika, kao neizostavnog elementa, koji usmjerava čitanju i interpretaciji kartografskih prikaza i oslobađa učenika od pogrešaka koje se stvaraju prilikom čitanja karti, prenoseći znanje potrebno za njihovu pravilnu analizu.

Analiza zemljovida¹⁴ u udžbenicima povijesti za peti razred osnovnih škola**Tablica 1: Zemljovidi u analiziranim udžbenicima povijesti petog razreda osnovne škole prema sadržaju prikaza**

Nastavni sadržaj:	Zemljovidi u analiziranim udžbenicima prema tematici prikaza:		
	Povijest 5	Tragom prošlosti 5	Vremeplov 5
Uvod u nastavu povijesti	0	0	2
Prapovijest	2	3	4
Kameno doba	1	1	2
Kameno doba na prostoru Hrvatske	1	1	1
Metalno doba	0	0	0
Metalno doba na prostoru Hrvatske	0	1	1
Civilizacije prvih pisama	8	8	8
Mezopotamija (plodni polumjesec)	3	3	2
Egipat	1	1	1
Feničani	1	1	1
Židovi	1	1	1
Indija i Kina	1	1	2
Perzija	1	1	1
Antička Grčka	7	7	5
Grčka plemena- Peloponez	1	1	1
Grčki polisi i kolonije	1	1	1
Grci na antičkom prostoru Hrvatske	1	1	0
Grčko-perzijski ratovi	1	1	1
Peloponeski rat	1	1	1
Makedonska država Aleksandra Velikog	1	1	1
Helenizam	1	1	0
Antički Rim – Republika i Carstvo	8	7	6

¹⁴ Analiza zemljovida u udžbenicima povijesti za osnovne škole sastoji se od kombinacije kvalitativne i kvantitativne analize. Kvalitativnom analizom, analizira se sam sadržaj, struktura i elementi povijesnih zemljovida, dok se kvantitativnom analizom prikazuje važnost pojedinog nastavnog sadržaja. U analizi povijesnih zemljovida, oni se označavaju terminima: zemljovidi jednostavne i složene strukture. Termin zemljovid jednostavne strukture obuhvaća zemljovid koji ima manji broj kartografskih elemenata (boje, simboli, toponimi i dr.), prikazujući najčešće jedan povijesni događaj ili proces. Termin zemljovidi složene strukture obuhvaća zemljovid koji sadrži veći broj različitih kartografskih elemenata, te najčešće pokazuje složeniji povijesni događaj ili proces, ili više njih.

Nastavni sadržaj:	Zemljovidi u analiziranim udžbenicima prema tematici prikaza:		
	Povijest 5	Tragom prošlosti 5	Vremeplov 5
Narodi na Apeninskom poluotoku	1	2	1
Rimska Republika	1	1	1
Punski ratovi	1	1	1
Rimsko Carstvo	3	2	1
Ilirska plemena na prostoru Hrvatske	1	0	1
Rimske provincije na prostoru Hrvatske	1	1	1
Kršćanstvo – širenje kršćanske religije	0	1	1
Velika seoba naroda	2	2	1
Ukupno	27	28	27

Kvantitativnom analizom zemljovida u Tablici 1 prikazuje se važnost pojedinog nastavnog sadržaja prema broju korištenih zemljovida u udžbenicima petog razreda osnovne škole. Ukupni broj korištenih zemljovida sličan je, gotovo jednak u svim navedenim udžbenicima. Analiza pojedinih nastavnih cjelina pokazala je da su odstupanja u broju zemljovida vrlo mala, osim u slučaju nastavnih cjelina *Uvoda u nastavu povijesti* i *Prapovijest* gdje je zabilježena veća razlika u broju zemljovida. Nastavne cjeline *Civilizacije prvih pisama* i *Antička Grčka* najbolje su pokrivena zemljovidima. Iako, nastavna cjelina *Antički Rim* sadrži velik broj zemljovida, zbog obujma nastavnog sadržaja koji obuhvaća zastupljenost zemljovida u cjelini je mala. Jedan od razloga je što su udžbenici ograničeni prostorom, stoga je u svrhu rada na više zemljovida potrebno posegnuti za dodatnim nastavnim sredstvima poput povijesnog atlasa ili radne bilježnice u kojima su mnogi događaji prikazani detaljnije. Unatoč tome, neki nastavni sadržaji ipak bi trebali biti potkrijepljeni minimalnim brojem zemljovida, te nikako ne bi smjeli izostati. Zemljovid u udžbenicima petog razreda u velikom postotku čine zemljovid jednostavne strukture, najčešće prikazuju prostorni obuhvat i rasprostranjenost određenih povijesnih elemenata, poput rasprostranjenosti antičkih civilizacija. No, između udžbenika postoji različiti pristup u strukturama zemljovida i prikazivanju istih događaja i područja na različite načine. Takav primjer su zemljovid u nastavnoj cjelini *Postanak i razvoj Mezopotamije* tj. kulture Sumerana i Akada. U udžbeniku *Tragom prošlosti 5* je najslabiji zemljovid,¹⁵ jer osim sumerskih i akadskih toponima različitim bojama prikazuje razlike u reljefu, ali i prostorni obuhvat plodnog polumjeseca te širenje sumerskih gradova. Uz zemljovid se nalaze i upute koje stavljaju naglasak na uočavanje važnosti plodnog polumjeseca, a prikazom reljefa naglašavaju se riječne doline. U *Povijesti 5* zemljovid¹⁶ je mnogo jednostavnije strukture,

15 Sonja Bančić, Sanja Cerovski, Štefica Paladino, *Tragom prošlosti 5* (Zagreb: Školska knjiga, 2014), 57.

16 Stjepan Bekavac, *Povijest 5* (Zagreb: Alfa, 2015), 30.

te je različitim bojama prikazan prostor obje države, kao i njihovi najvažniji gradovi. U udžbeniku *Vremeplov 5* zemljovid¹⁷ sadrži kartografsku mrežu kao podlogu, te sumerska i akadaska država nisu razdjeljene, već tvore cjelinu (obuhvaćene su istom bojom). Zemljovid je mnogo detaljniji i fokusiran isključivo na područje Mezopotamije, uz nedostatak legende na zemljovidu. Prvi zemljovid je vrlo detaljan i fokusiran na razumijevanje uloge reljefa u oblikovanju kultura, drugi vrlo pojednostavljen i naglašen korištenjem različitih boja, dok je treći zemljovid usredotočen isključivo na prikazanu regiju pritom koristeći kartografsku mrežu kao podlogu. Element kartografske mreže je temelj izrade svake karte, no na tematskim kartama on se nalazi u drugom planu zbog naglašavanja drugih elemenata, zbog čega ga nije obavezno prikazivati.

Nadalje, u nastavnim jedinicama vezanim uz obradu povijesti Egipta pojavljuju se ikonografski elementi u zemljovidima. Na zemljovidima u *Vremeplovu 5* i *Povijesti 5* uvode se slikovni elementi. U *Vremeplovu 5* na zemljovidu¹⁸ doline Nila susrećemo prikaz Tutankamonove maske i crtež tri piramide koji simbolizira Kefrenovu, Keopsovu i Mikerinovu piramidu. Problem je što nigdje nije navedeno značenje ovih simboličnih prikaza, štoviše legenda ne postoji, iako nalazimo i zeleno obojene prostore koji bi trebali biti definirani kao plodna područja i oaze. Na primjeru zemljovida (Prilog 1) doline Nila u *Povijesti 5*, koji također prikazuje isti prostor, susrećemo preveliku upotrebu slikovnih priloga. Na zemljovidu se nalazi, čak jedanaest slikovnih priloga, od toga sedam čine fotografije, dok su ostatak različiti egipatski simbolični prikazi. Korištenje slika i simbola ima funkciju naglašavanja nekog prikaza na karti poput toponima, građevina, događaja. Danas su oni uglavnom vezani uz digitalne multimedijalne karte gdje postoji mogućnost za takvu interakciju. No, njihovo korištenje u ovakvoj mjeri može se pripisati autorovu *strahu od praznog prostora*. Na ovome primjeru simboli i slike su velikih i međusobno nejednakih dimenzija te svojim prostornim obuhvatom nadilaze granice područja koje simboliziraju u stvarnosti. Samim time gubi se realnost kartografskog prikaza, što je potpomognuto izostankom legende koja je na ovakvom primjeru zemljovida neizostavni element. Takvim postupkom dobiva se nespretni izgled zemljovida i gubi se vjernost njegovog prikaza. Slike i simboli kao da su nasumično razbacani po zemljovidu i narušavaju njegovu cjelovitost čime se dobiva dojam njihove suvišnosti. Nasuprot tome zemljovid¹⁹ iste tematike u *Tragom prošlosti 5*, izbjegavanjem nepotrebnih simboličnih prikaza i korištenjem legende stvara potpuni i realni prikaz egipatskog prostora. Umjesto umetanja fotografija na zemljovid, one su raspoređene sistematski kroz nastavnu jedinicu, čime se zadržava funkcionalnost zemljovida, ali omogućuje analizu fotografija koje su na zemljovidu prostorno ograničene.

17 Duša Šarunić i Darko Benčić, *Vremeplov 5* (Zagreb: Profil, 2014), 43.

18 Šarunić, Benčić, *Vremeplov 5*, 49.

19 Bančić, Cerovski, Paladino, *Tragom prošlosti 5*, 43.

Analiza zemljovida u udžbenicima povijesti za šesti razred osnovnih škola

Tablica 2: Zemljovidi u analiziranim udžbenicima povijesti šestog razreda osnovne škole prema sadržaju prikaza²⁰

Nastavni sadržaj:	Zemljovidi u analiziranim udžbenicima prema sadržaju:		
	Povijest 6	Tragom prošlosti 6	Vremeplov 6
Pojam srednjeg vijeka	0	0	0
Europa i Sredozemlje nakon seobe naroda	6 (8**)	5	5* (3)
Velika seoba naroda	0	1	1
Franačka država	2 + 2**	2	2
Širenje kršćanstva-Ćiril i Metod	0	1	0
Crkveni raskol 1054.	1	1	0
Doseljavanje Slavena	1	0	0
Feudalno društvo	0	0	0
Ostalo	2	0	2*
Hrvatska u ranom srednjem vijeku	5 (8**)	5	5
Doseljavanje Hrvata	1 + 1**	0	0
Prve Sklavinije	0	1	1
Pokrštavanje Hrvata	0	1	1
Hrvatska u doba kneza Trpimira	0	1	0
Hrvatska u doba kralja Tomislava	1 + 1**	1	1
Hrvatska u doba Petra Krešimira IV.	1	1	1
Ranosrednjovjekovni glagoljski i latinski natpisi	2	0	0
Ostalo	1**	0	1

20 Zemljovidi označeni oznakom (*) u tablici označavaju zemljovide koji spadaju u vrstu povijesnih izvora, a priloženi su u udžbenicima u obliku slikovnih priloga tj. povijesnog izvora kako bi učenici dobili uvid u razvoj zemljovida tijekom povijesti, prikazu pojedinih zbivanja iz tadašnjih perspektiva. Primjeri takvih zemljovida su Al Idrisijev zemljovid iz 1154., Ptolomejev zemljovid, zemljovidi Carigrada. Ovi zemljovidi su u potpunosti ispravni no posebno su naznačeni kako bi se naglasio njihov udio i sklonost njihovom korištenju u udžbenicima jer daju dobar primjer razumijevanju prošlih događaja iz ondašnje perspektive. Zemljovidi označeni oznakom (**) u tablici odnose se isključivo na zemljovide u udžbeniku *Povijest 6* koji posjeduju izrazita obilježja ilustracije. Posebno su izdvojeni zbog toga što većina ima upitnu didaktičku ulogu, zbog čega se moraju uzeti s rezervom, a njihova funkcija je prenošenje određenih poruka, najčešće vrijednosnih.

Nastavni sadržaj:	Zemljovidi u analiziranim udžbenicima prema sadržaju:		
	Povijest 6	Tragom prošlosti 6	Vremeplov 6
Europa u vrijeme arapskih osvajanja	2 (3**)	3	2
Arapski poluotok	0	1	0
Arapska osvajanja	1	1	1
Križarski ratovi	0	1	1
Ostalo	1 + 1**	0	0
Europa od 11. do 14. stoljeća	1	3	1*
Srednjovjekovna sveučilišta u Europi	1	1	0
Ostalo	0	2	1*
Hrvatska u doba Arpadovića i Anžuvina	6	3	5*(4)
Posjedi plemićkih rodova u Hrvatskoj	1	1	1
Hrvatski prostor nakon Zadarskog mira	1	1	1
Srednjovjekovna bosanska država	0	1	1
Romaničke i gotičke građevine u Hrvatskoj	2	0	0
Ostalo	2	0	1 + 1*
Humanizam i Renesansa	0	1	0
Velika geografska otkrića	1	5* (2)	3* (1)
Osmansko Carstvo u Europi i Hrvatskoj	7	3	5* (3)
Širenje Osmanskog Carstva	1	1	1
Hrvatska u doba osmanskih osvajanja	2	1	1
Sustav vojnih krajina u Hrvatskoj	1	1	1
Ostalo	3	0	2*
Europska zbivanja u 16., 17. i 18. stoljeću	2	1	2
Religijska podjela Europe u 16. stoljeću	1	1	1
Ostalo	1	0	1
Hrvatska u vrijeme ranog novog vijeka	3	3	1
Mletački posjedi na prostoru Hrvatske	1	1	1
Ostalo	2	2	0
Ukupno	33 (39**)	32* (29)	29* (21)

U analiziranim udžbenicima šestog razreda ukupni brojčani omjer zemljovida je sličan (Tablica 2). U ovim udžbenicima uz standardne zemljovide izrađene za potrebe udžbenika susrećemo zemljovide i geografske karte iz razdoblja koja se obrađuju u nastavnom sadržaju. Zemljovidi se počinju koristiti kao povijesni izvori. Radom na njima učenici mogu, na njima zanimljiv i lagan način, istraživati i pronaći nedostatke i razlike uspoređujući te zemljovide s kasnijim i suvremenim zemljovidima. Takav proces dovest će do boljeg razumijevanja pojedinih razdoblja, kao i ondašnjeg shvaćanja svijeta. Učenici će moći vidjeti svijet kroz oči onodobnih ljudi, kultura i naroda, shvaćajući bitne procese koji su utjecali na tadašnja i buduća zbivanja. Takvo korištenje zemljovida je najizraženije u udžbeniku *Vremeplov 6*, te nekoliko primjera u *Tragom prošlosti 6*. U *Vremeplovu 6* postoji kontinuirani prikaz zbivanja i događaja na primjeru starih povijesnih zemljovida čime se može uočiti napredak u kartografskoj znanosti. Primjer za to je prikaz Carigrada na zemljovidu kroz različita povijesna razdoblja.

Iako je ukupan omjer međusobno sličan, zastupljenost zemljovida u obradi pojedinih povijesnih razdoblja bitno se razlikuje od udžbenika do udžbenika. Najmanja odstupanja nalazimo u prve tri nastavne cjeline: *Europa i Sredozemlje nakon seobe naroda*, *Hrvatska u ranom srednjem vijeku* i *Europa u vrijeme arapskih osvajanja*. U spomenutim nastavnim cjelinama u udžbeniku *Povijest 6* susrećemo neadekvatno korištenje zemljovida s izrazito ilustracijskim obilježjima. Na prvome primjeru, na zemljovidu *Uspón i slabljenje Franačke* (Prilog 2) korištenjem ilustracije vladara Karla Velikoga, prikazuju se važni događaji u franačkoj povijesti. Zemljovid je polegnut i koristi se kao podloga, prikazujući različite faze razvoja franačke države, koje su pak ilustrirane pomoću strelica koje povezuju te događaje, a na njihovom vrhu stoji Karlo Veliki i njegova krunidba. Cijeli prikaz je trodimenzionalan, a zemljovid je polegnut kao ploha. Korištenjem *strelica* zemljovid je teže čitljiv, ne sadrži sve osnovne elemente te se postavlja pitanje njegove učinkovitosti. Svemu tome dodan je i primjer poštanske marke Republike Hrvatske iz 2000. koja prikazuje Karla Velikog i vrlo nečitljiv zemljovid. Slikovni prilog poštanske marke ulazi u već teško čitljiv zemljovid i dodatno ga narušava. U odnosu na prethodni primjer zemljovida²¹ pozitivno je što se ovdje iskoristio zemljovid, ali njegova je funkcija narušena ili poništena korištenjem nepotrebnog trodimenzionalnog prikaza, dodavanjem stranih elemenata i izostavljanjem osnovnih elemenata zemljovida. Takav trodimenzionalni prikaz nije pogodan za korištenje u izradi zemljovida jer ilustracija dolazi u prvi plan dok se funkcija zemljovida stavlja u drugi plan. Umetanjem dodatnih elemenata, ilustracija i slika dolazi do odvlačenja pozornosti promatrača zemljovida ili se ona stalno prekida. Stoga, takav zemljovid nije razumljiv, a princip njegove izrade kontradiktoran: zašto se izrađuje zemljovid ako sama njegova struktura poništava njegovu funkciju? Takav je zemljovid izgubio didaktičku svrhu. Sljedeći primjer predstavlja zemljovid (prilog 3) koji prikazuje prostor Europe s fokusom na prostor Hrvatske. S jedne strane nalazi

21 *Zemljovid mira u Aachenu 812. godine* u Ante Birin, Tomislav Šarlija, *Povijest 6* (Zagreb: Alfa, 2015), 11

se ilustracija barbarskog konjanika i vojnika dok s druge strane, na zapadnom dijelu Europe, lik dvorskog službenika. Lik dvorskog službenika okružen je gotovo cjelovitim krugom zvijezda plave boje, a u donjem dijelu zemljovida još nalazimo i prikaz arheološkog predmeta, prema svemu sudeći franačkog mača.

Sama didaktička namjera ovog zemljovida u potpunosti je nejasna. Funkcija koja se može iščitati je naglašavanje Hrvata kao neizostavnog člana europske zajednice od samih početaka. Ona je već iskazana u tekstu uz zemljovid: *Hrvati su već od ranoga srednjeg vijeka postali dio europske povijesti i kulture*. Samim time sve potrebno već je izrečeno u tekstu uz zemljovid, stoga nije jasno čemu zemljovid služi. Također, spominjanje ideje europskog zajedništva u današnjem kontekstu u razdoblju srednjeg vijeka je poprilično neadekvatno. Treba uzeti u obzir i položaj zemljovida, koji zauzima polovicu stranice udžbenika, iz čega proizlazi snažna poruka u obliku vrijednosno – odgojne dimenzije, kao i funkciju stvaranja određenog prikladnog identiteta.

U *Povijesti 6* pronalazimo i unikatne zemljovide²² rasprostranjenosti kulturne baštine u određenim razdobljima. Takvi su zemljovidi korisni jer omogućuju i prostornu percepciju rasprostranjenosti određenih kulturnih razdoblja na hrvatskom prostoru.²³ Pomnijim pregledom tablice 2 zapažamo i kategoriju *ostal*. Ona obuhvaća jedinstvene prikaze koji se pronalaze u samo jednom od analiziranih udžbenika. Takvi primjeri su zemljovid *Cestovni pravci u Hrvatskoj u 11. stoljeću*²⁴ u *Vremeplovu 6*, zemljovid *Širenje kuge u Europi u 14. stoljeću*²⁵ u *Tragom prošlosti 6* ili zemljovid *Normanske i mađarske provale u Europi*²⁶ u udžbeniku *Povijest 6*. Sama brojnost ove kategorije ukazuje kako udžbenici imaju različito shvaćanje važnosti nastavnog sadržaja. Prostor udžbenika ograničen je kvantitetom korištenja teksta, slikovnih priloga i zemljovida, zbog čega odabir zemljovida oslikava i afinitet za prikazom pojedinih povijesnih zbivanja. Nadalje, u analiziranim udžbenicima nepotpuno su prikazani i neki vrlo važni događaji ograničeni korištenjem zemljovida. Jedan od takvih događaja su *Velika geografska otkrića* koja su najpotpunije prikazana u udžbeniku *Tragom prošlosti 6* gdje su ona oslikana korištenjem starih prikaza i shvaćanja svijeta. Glavni je nedostatak u svim udžbenicima što za tu temu nalazimo po jedan udžbenički prikaz Velikih geografskih otkrića, koji bi se mogao mnogo bolje razdijeliti na nekoliko zemljovida različitih faza otkrivanja dotad nepoznatih područja.

Nepotpunosti prikaza vidljiva je ograničavanjem prikaza nekih većih teritorijalnih jedinica. Najbolji primjer je prikaz Habsburške Monarhije. Habsburška Monarhija vrlo rijetko je cjelovito prikazana. Prilikom obrade hrvatske povijesti uvijek se stavlja isključivo fokus na teritorij Hrvatske države, dok se zanemaruje cjelokupni prostor Habsburške Monarhije. Primjerice, prikazivanje većeg područja Habsburške

22 Birin, Šarlija, *Povijest 6*, 58., 59., 91., 92.

23 Prilikom njihove izrade treba uzeti u obzir položaj umetnutih fotografija, kako ne bi narušavale izgled i strukturu samog zemljovida i njegove funkcije.

24 Šime Labor et. al., *Vremeplov 6: udžbenik povijesti za šesti razred osnovne škole*, (Zagreb: Profil, 2014), 56.

25 Željko Brdal, Margita Madunić, *Tragom prošlosti 6* (Zagreb: Školska knjiga, 2014), 97.

26 Birin, Šarlija, *Povijest 6*, 15.

Monarhije prilikom događaja u Hrvatskoj na istim zemljovidima dalo bi istovremeno uvid u događaje u Hrvatskoj, ali i na habsburškoj sceni što bi na učenike djelovalo pozitivno jer bi lakše povezivali istovremene procese, ali i odraz tih procesa na prilike na europskoj razini i obratno. Stalnim fokusom na prostor Hrvatske i neposrednih dijelova okolnih zemalja naglašava se događaje u Hrvatskoj koji su direktno vezani za taj nastavni sadržaj. No, da bi se shvatili lokalni događaji često je potrebno dati širu regionalnu sliku, u ovome slučaju dijelova habsburških prostora. Nepotpuni prikaz nalazimo i u obradi Vojne krajine gdje se burni događaji tijekom osmanskih osvajanja ne mogu reprezentativno prikazati na samo jednom zemljovidu.

Drastično broičano smanjenje zemljovida susrećemo u nekoliko zadnjih nastavnih cjelina. Iako je važnost povijesnih zbivanja itekako velika, zemljovidi se počinju upotrebljavati u znatno manjoj mjeri. Takav način je razumljiv u obradi pojedinih kulturnih razdoblja poput primjerice baroka, ali je upotreba zemljovida i tamo moguća. No, mnogo važniji je minimalni broj zemljovida prilikom obrade religijske podijele Europe u 16. stoljeću. Zbog složenosti događaja potrebna su minimalno dva zemljovida; jedan koji se fokusira na reformacijski pokret i drugi koji se fokusira na rasprostranjenost pojedinih religija. Sve navedeno je vrlo teško i konfuzno prikazati jednim zemljovidom. Nadalje, izostaje i prikaz Tridesetogodišnjeg rata koji ima sve potrebne elemente prvog većeg europskog sukoba. U hrvatskoj povijesti ovog razdoblja također nedostaju pojedini prikazi. Tako nedostaju zemljovidi uz prikaz vrlo važnih događaja poput Zrinsko-frankopanske urote i Seljačke bune. Osim toga, u udžbenicima ne nalazimo ni prikaze Europe u vrijeme vladavine Luja XIV. Izgled Europe u 18. stoljeću oslikan je zemljovidom²⁷ samo u udžbeniku *Vremeplov 6*.

Osim toga, na zemljovidima u udžbenicima povijesti primjećujemo kako su na svim zemljovidima Arapi, odnosno područje koje oni nastanjuju, isključivo prikazani nijansama zelene boje tj. tamno zelenom bojom. U ovome slučaju dolazi do rezerviranja boje, nešto svakodnevno i neutralno ovakvim korištenjem postaje rezervirano. Zelena boja ovakvim isključivim načinom postaje amblem koji simbolizira ili predstavlja Arape i islam, njihovo stanovništvo i kulturu.²⁸ Na takav način učenici već od najranijih razdoblja nauče vezati ove pojmove za navedenu boju. Boja postaje amblem koji se pripisuje određenom događaju, procesu, religiji ili narodu, i na taj način gubi svoju neutralnost, postaje isključiva. Takvo pripisivanje značenja boji je neadekvatno jer može dovesti do kasnijeg nerazumijevanja ili krivog tumačenja zemljovida. Učenici na taj način mogu smanjiti svoje zapažanje znajući unaprijed da će na svakoj sljedećoj karti zeleni prostor biti pripisan ovim elementima. Uzimajući u obzir da tematske povijesne karte nemaju nikakav unaprijed određeni sustav označavanja bojama, onda ovakav način dovodi u konačnici do krivog čitanja karti. Na nekoj sljedećoj tematskoj karti zelena boja neće možda označavati ovaj prostor nego

27 Labor, Vinarić i dr., *Vremeplov 6*, 183.

28 Snježana Koren, „Perceptions of Arabs in Croatian History Textbooks.“ u: *The Arab World in History Textbooks and Curricula*, ur. Danijela Trškan (Ljubljana: Slovenian National Commission for UNESCO, 2014), 29.

prostor neke druge države i/ili povijesnog zbivanja čime učenici svojom memoriranim predodžbom mogu krivo pročitati kartu. S time će i svaka sljedeća karta biti ugrožena, a njezina didaktička uloga umanjena, jer se prilikom izrade karte zaboravlja osnovno pravilo povijesnih tematskih karti: svaka karta je *svijet za sebe* i nemoguće ju je točno pročitati i protumačiti, bez njezine legende.

Uočljivo je kako se u udžbenicima šestog razreda gubi usklađeni prikaz oslikavanja pojedinih događaja na kakav smo nailazili analizirajući udžbenike petog razreda. Događaji velike važnosti su prikazani, dok se u nekim povijesnim zbivanjima udžbenici razilaze i svaki kreće putem svojeg prikaza, prikazujući ono što je iz njegove prezentacije najvažnije. Iako su oni različitog sadržaja, svi zemljovidi prikazuju zanimljive povijesne procese te je mali broj njih suvišan. Specifičnost za ovu analizu nalazimo u udžbeniku *Povijest 6* gdje veliki broj zemljovida, njih čak sedam, otpada na upitnu kombinaciju zemljovida s ilustracijom. Ti zemljovidi zauzimaju veliki prostor u udžbenicima koji se zasigurno može mnogo bolje iskoristiti; npr. ilustracijama, povijesnim izvorima, zemljovidima vrijedne sadržajne strukture i dr. Stoga bi zemljovidi trebali biti organizirani na obavezno i potpuno prikazivanje najvažnijeg nastavnog sadržaja, prikazujući detaljno i cjelovito povijesna zbivanja i procese.

Analiza zemljovida u udžbenicima povijesti za sedmi razred osnovnih škola**Tablica 3: Zemljovidi u analiziranim udžbenicima povijesti sedmog razreda osnovne škole prema sadržaju prikaza**

Nastavni sadržaj:	Zemljovidi u analiziranim udžbenicima prema sadržaju:		
	Povijest 7	Tragom prošlosti 7	Vremeplov 7
Europa i svijet u osvit modernog doba	2	3	4
Europa u 18. stoljeću	0	1	1
Hrvatski prostori u 18. stoljeću	1	1	1
Industrija Hrvatske u prvoj pol. 19. st.	0	0	1
Postanak Sjedinjenih Američkih Država	1	1	1
Europska zbivanja od 1789.-1815.	1	3	3
Europa u doba Napoleona	1	1	1
Bečki kongres 1815. godine	0	1	1
Ilirske pokrajine	0	1	1
HNP* i pojava modernih nacija u Europi	0	2	1
Hrvatska sredinom 19. stoljeća	0	0	1
Hrvatska narječja	0	1	0
„Velika Ilirija“	0	1	0
Europa u prvoj polovici 19. stoljeća	0	0	0
Revolucije 1848. godine: Europa i Hrvatska	1	2	1
Revolucionarna zbivanja u Europi 1848. godine	1	1	1
Vojni pohodi bana Jelačića	0	1	0
Europa u drugoj polovici 19. stoljeća	2	3	3
Ujedinjenje Italije	1	1	1
Ujedinjenje Njemačke	0	1	1
Balkanski poluotok nakon Berlinskog kongresa	1	1	1
Hrvatska u drugoj polovici 19. stoljeća	1	2	3
Austro-Ugarska Monarhija	0	1	1
Ostalo	1	1	2
Europa u doba imperijalizma	1	1	1
Prvi svjetski rat	2	5	2
II Europa i Balkanski ratovi	1	2	1
Raspodjela svjetskih kolonija	0	1	0

Nastavni sadržaj:	Zemljovidi u analiziranim udžbenicima prema sadržaju:		
	Povijest 7	Tragom prošlosti 7	Vremeplov 7
Europa u Prvom svjetskom ratu	0	1	1
Europa nakon Prvog svjetskog rata	1	1	0
Ukupno	10	21	18

* HNP = Hrvatski narodni preporod

Slika zemljovida u udžbenicima povijesti sedmog razreda (Tablica 3), bitno se razlikuje od slike u udžbenicima petog i šestog razreda osnovne škole. Prvo što možemo uočiti čitajući tablicu 3 je znatno manji broj korištenih zemljovida. Također, razlike od udžbenika do udžbenika su velike. Najveća razlika je između udžbenika *Povijest 7* i *Tragom prošlosti 7* gdje u prvom ima dvostruko manje zemljovida. Nadalje, u svim analiziranim udžbenicima ukupni broj zemljovida manji je za deset ili više zemljovida uspoređujući udžbenike istih izdavača iz prethodno analiziranih razreda. Postavlja se pitanje koji je uzrok ovakve tendencije smanjenja broja zemljovida u udžbenicima povijesti. Odgovor možemo pronaći čitajući Tablicu 3. Prikazuju se isključivo teme koje se smatraju najvažnijim, uglavnom politička povijest, što je vidljivo jednakim rasporedom zemljovida istog sadržaja u analiziranim udžbenicima. Kategorija *ostalo* koja je u šestom razredu bila značajno zastupljena ovdje gotovo u potpunosti izostaje. To znači kako se raznovrsnost prikaza na zemljovidima gubi, te ne postoji želja za prikazivanjem povijesnih procesa i događaja izvan propisanih okvira nastavnog sadržaja. Sljedeći razlog možemo pronaći u samoj drugačijoj strukturi nastavnog sadržaja odnosno strukturi povijesnih zbivanja. Nastavni sadržaj je bogatiji zbog čega je logično da se i broj korištenih zemljovida sukladno sa sadržajem povećava. No, zbog takvog povećanja i složenijih događaja moguće je da se broj zemljovida smanjuje kako bi ustupio mjesto tekstu, povijesnim izvorima, te slikovnim priložima. Jedan od takvih primjera je nužnost većeg posvećivanja pažnje prilikom obrade pojava i razvoja u kulturi i znanosti: novi napredak u znanosti, razvoj industrije, novi pravci i razvoj umjetnosti, tehnološka dostignuća, političke ideje i dr., koji se neće prikazivati korištenjem zemljovida već drugim metodama. No, sve te povijesne pojave i procesi, iako naizgled *statični* u sebi sadržavaju prostornu strukturu jer su se svi odvijali u stvarnom prostoru, čime svaki od njih ima mogućnost prikaza na zemljovidu. Ukoliko se neki od tih fenomena ne prikazuju na zemljovidu učenici neće dobiti cjelokupnu sliku događaja jer će im izostati prostorna perspektiva, odnosno neće ih moći svrstati i povezati s prostorom. Kao primjer možemo uzeti industrijske revolucije koje se obrađuju u svim analiziranim udžbenicima, no nigdje ne postoji primjer zemljovida koji prikazuje neke od njezinih obilježja, bilo da se radi o prikazu rasporeda važnih sirovina i resursa, etape razvoja i industrijske revolucije u pojedinim zemljama ili o prikazu preduvjeta razvoja industrije poput prometnih infrastruktura i smještaja

industrijskih grana. Drugi primjer je prikaz političkih ideja na zemljovidima koje se također mogu vrlo kvalitetno prikazati, a nalazimo ga u udžbeniku *Tragom prošlosti 7* na zemljovidu²⁹ *Velike Ilirije* koja je jedini prikaz na zemljovidu vezan uz ideje Hrvatskog narodnog preporoda.

Prilikom obrade važnih političkih događaja i događaja koji imaju za posljedicu teritorijalne promjene poput ratnih sukoba ponovno nalazimo na različiti odnos. Neki događaji od presudne važnosti u potpunosti izostaju u prikazu na zemljovidima. Takav primjer je zemljovid Prvog svjetskog rata koji je prikazan s jednim do dva zemljovida, dok u *Povijesti 7* njegov prikaz u potpunosti izostaje. Prvi svjetski rat ima niz mogućnosti i načina kako maksimalno iskoristiti zemljovide: od prikaza ratnih sukoba, ratnih stradanja i demografskih promjena, inovacija i korištenja novih izuma i tehnologija, do prikaza njegovih posljedica ne samo teritorijalnih već društvenih i gospodarskih. S druge strane neki bitni događaji poput Američkog građanskog rata pogodni za prikaz na zemljovidu u potpunosti izostaju. Koji mogu biti razlozi smanjivanja broja zemljovida? Jedan od razloga manje produkcije zemljovida može biti nedostatak predložaka starijih zemljovida na temelju kojih se izrađuju novi, ili je u pitanju problem financiranja izrade potpuno novih zemljovida. Nadalje, zbog prostorne ograničenosti udžbenika neki zemljovidni mogu se nalaziti i u radnim bilježnicama, koje nisu predmet analize ovog rada. Takvu činjenicu ipak moramo uzeti s rezervom jer možemo uočiti da su udžbenici u sedmom razredu brojem stranica znatno manji nego u prijašnjim razredima. Na kraju, ne smijemo odbaciti mogućnost manje sklonosti korištenja zemljovida kao nastavnog sredstva.

29 Krešimir Erdelja, Igor Stojaković, *Tragom prošlosti 7* (Zagreb: Školska knjiga, 2014), 75.

Analiza zemljovida u udžbenicima povijesti za osmi razred osnovne škole**Tablica 4: Zemljovidi u analiziranim udžbenicima povijesti osmog razreda osnovne škole prema sadržaju prikaza**

Nastavni sadržaj:	Zemljovidi u analiziranim udžbenicima prema sadržaju:			
	Povijest 8A	Tragom prošlosti 8	Vremeplov 8	Povijest 8P
Versajski poredak	2	4	3*	4
Europa prije Prvog svjetskog rata	0	1	1	1
Europa nakon Prvog svjetskog rata	1	1	1	1
Raspad Austro-Ugarske Monarhije	1	1	0	1
Teritorijalni gubici Njemačke	0	0	1*	1
Liga naroda	0	1	0	0
Demokratski procesi između dva rata	0	2	0	0
Totalitarni režimi između dva rata	0	0	1	1
Teritorijalni ustroj SSSR-a	0	0	1	1
Hrvatska u prvoj Jugoslaviji	2	8	11	7*
Londonski ugovor	0	1	0	0
Prijedlog trijalističkog uređenja A-U	0	0	1	0
Država Slovenaca, Hrvata i Srba	0	1	1	1
Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca	1	1	1	1
Centralističko uređenje (Kraljevstvo SHS)	0	1	1	0
Federativno uređenje (Kraljevstvo SHS)	0	1	1	0
Etape stvaranja Kraljevstva SHS	0	0	1	1
Rapalski ugovor	0	0	2	1
Vidovdanski ustav	0	1	1	0
Podjela Kraljevine Jugoslavije na banovine	1	1	1	1
Banovina Hrvatska	0	1	1	2*
Drugi svjetski rat	7	7	6	6
Napad na SSSR 1941. godine	0	0	0	1
Osvajanja Njemačke uoči rata	0	1	2	1
Drugi svjetski rat – Europa i Afrika	1	2	1	1
Drugi svjetski rat – Pacifik	0	1	0	1
Podjela Jugoslavije 1941. godine	1	1	1	1
Područja pod partizanskim nadzorom	1	1	0	0

Nastavni sadržaj:	Zemljovidi u analiziranim udžbenicima prema sadržaju:			
	Povijest 8A	Tragom prošlosti 8	Vremeplov 8	Povijest 8P
Četnička zamisao obnovljene Jugoslavije	0	1	0	1
Ostalo	4	0	2	0
Doba Hladnog rata i dekolonizacija	3	11	6	6
Europa nakon Drugog svjetskog rata	0	1	1	1
Podjela Njemačke na okupacijske zone	1	1	1	1
Blokovska podjela Europe ili svijeta	1	1	1	1
Dekolonizacija u Africi i Aziji	0	1	1	2
Zemlje članice pokreta nesvrstanih	1	1	0	0
Ostalo	0	6	2	1
Hrvatska u drugoj Jugoslaviji	0	1	1	2
Zemljovid FNRJ*	0	1	1	1
Razgraničenje s Italijom nakon rata	0	0	0	1
Postanak i razvoj samostalne Hrvatske	4	1	2	2
Domovinski rat	4	1	2	1
Ostalo	0	0	0	1
Hrvatska i svijet u trećem tisućljeću	1	1	1	1
Europska Unija 2013. godine	1	1	1	1
Ukupno	19	35	31	29

Kvantitativna analiza udžbenika povijesti osmog razreda (Tablica 4) prikazuje odnose između sadržaja koji se prikazuju na zemljovidima.³⁰ Konačni rezultati daju nam odnos ukupnog broja svih zemljovida iz kojih se jasno može iščitati važnost koja se pridaje korištenju zemljovida u obradi nastavnih sadržaja povijesti u osmom razredu osnovne škole. Mala je razlika u broju zemljovida u udžbenicima *Povijest 8P** i *Vremeplov 8*, dok udžbenik *Tragom prošlosti 8* sadrži maksimalan, a *Povijest 8A** minimalan broj zemljovida, razlika je šesnaest zemljovida. Udžbenik *Povijesti 8A* ima

30 Analiza zemljovida u udžbenicima osmog razreda, razlikovat će se od dosadašnje analize u prethodnim razredima. Razlika je u broju analiziranih udžbenika. U osmom razredu imamo četiri propisana udžbenika tj. dva udžbenika od istoga izdavača, Profila. Kako u ovoj analizi imamo dva udžbenika istog naziva *Povijest 8* u daljnjoj analizi, zbog preglednijeg pristupa, koristit ćemo sljedeće proizvoljno određene nazive samo za potrebe ove analize:

**Povijest 8A* – slovo *A* označava udžbenik izdavačke kuće Alfe, autora Stjepana Bekavca i Marija Jareba, te

**Povijest 8P*- slovo *P* označava udžbenik izdavačke kuće Profil, autorice Snježane Koren.

gotovo duplo manje zemljovida od udžbenika s najvećim brojem zemljovida. Zašto je tome tako? Pretpostavka je da se mjesto zemljovida ustupa drugim načinima i sredstvima obrade nastavnog sadržaja, što je u potpunosti ispravno ukoliko su svi važni prostorni događaji i procesi adekvatno obrađeni i prikazani na zemljovidima. S druge strane u udžbeniku *Tragom prošlosti 8* veliki broj zemljovida, trideset i pet, ne znači nužno da su svi važni povijesni i prostorni događaji obrađeni i prikazani. Razliku najbolje uočavamo u usporedbi analiziranih nastavnih cjelina. Primjerice u nastavnim cjelinama *Hrvatska u prvoj Jugoslaviji* nalazimo vrlo detaljnu pokrivenost zemljovidima u većini udžbenika. Prikazani su gotovo svi važniji i istaknutiji događaji. Ta nastavna cjelina ili sadržaj može se izdvojiti kao najbolje i najdetaljnije prikazana cjelina na zemljovidima u nastavnom sadržaju povijesti osmog razreda. No, neki zemljovid čine se suvišni poput zemljovida³¹ podjele Kraljevstva SHS-a na trideset i tri oblasti koje nisu posebno navedene u nastavnom sadržaju. Nadalje, Drugi svjetski rat kao važna povijesna cjelina prikazana je sličnim brojem zemljovida kao i prethodno spomenuta. No, detaljnijom analizom uočavamo kako u nju ulaze i hrvatski prostori, zbog čega na zbivanja na globalnoj razini otpadaju dva do tri zemljovida, dok *Povijesti 8A* ima samo jedan zemljovid. Takav mali broj zemljovida ne može biti dovoljan za potpunu konstrukciju slike kompleksnih događaja u vrijeme Drugoga svjetskog rata. Primjerice u udžbeniku *Vremeplov 8* nalazimo veći broj zemljovida koji prikazuju Drugi svjetski rat, no unatoč tome izostaju neki ključni prikazi poput zbivanja na Pacifiku. Neki događaji nastoje se prikazati tekstualnim povijesnim izvorima i fotografijama zbog čega se ne prikazuju istovremeno i na zemljovidima. Takav primjer su posljedice Drugog svjetskog rata koje se podjednako dobro mogu prikazati i na zemljovidima, poput demografskih posljedica, materijalnih posljedica i drugih, koje su već spomenute na primjeru obrade Prvoga svjetskog rata.

Prema sadržaju i načinu prezentiranja povijesnih događaja imamo nekoliko zanimljivih primjera. U nastavnoj cjelini Hrvatska u prvoj Jugoslaviji susrećemo primjer upotrebe zemljovida za prikaz različitih načina državnog uređenja. Zemljovid se nalaze u udžbenicima *Tragom prošlosti 8*³² i *Vremeplov 8*.³³ Centralističko i federativno uređenje prikazano je na odvojenim zemljovidima, dok se za primjer uzima prostor Kraljevstva SHS, jer su u pregovorima postajale te dvije mogućnosti. Ovakav odabir zemljovida je dobar jer koristi mogućnosti zemljovida: zemljovid se ne koristi samo za prikaz teritorijalnog ustroja nego i za prikaz funkcioniranja različitih oblika unutarnjih političkih uređenja. Nadalje, u *Vremeplovu 8* u obradi ove tematike susrećemo i jedinstveni primjer gdje je prikazan zemljovid³⁴ Istre (povijesni izvor) iz razdoblja nakon Rapallskog ugovora. U ovom primjeru zemljovid se koristi kao vizualni element u dočaravanju slike nasilne talijanizacije na ovome području, konkretno na

31 Krešimir Erdelja, Igor Stojaković. *Tragom prošlosti 8* (Zagreb: Školska knjiga, 2014), 78.

32 Erdelja, Stojaković, *Tragom prošlosti 8*, 68 i 69.

33 Vesna Đurić, *Vremeplov 8* (Zagreb: Profil, 2014), 84.

34 Đurić, *Vremeplov 8*, 92.

primjeru talijaniziranih toponima istarskih naselja. Takav prikaz omogućuje učenicima uočavanje razine intenziteta kojim se provodila talijanizacija, te razmišljanje o njezinom utjecaju, načinu provedbe i izgledu svakodnevnog života.

Na primjeru obrade događaja u Drugom svjetskom ratu na prostoru Hrvatske, između ostalog, imamo i primjer upotrebe simbola na povijesnim zemljovidima. U *Povijesti 8A* slijede dva zemljovida: zemljovidi naziva *Logori u NDH*, te *Koncentracijski logori Trećeg Reicha*. Na prvom³⁵ prikazan je raspored ustaških koncentracijskih logora na području NDH. Logori su označeni simbolom stražarskog tornja,³⁶ te možemo uočiti varijaciju u veličini simbola koji označavaju njihovu veličinu.³⁷ Na ovome zemljovidu tematika je prikazana površno, ne prikazuju se razlike između koncentracijskih logora i logora smrti. Drugi zemljovid (Prilog 4)³⁸ slične tematike prikazuje koncentracijske logore na prostoru Trećeg Reicha koji su označeni simbolom mrtvačke lubanje, te je za razliku od prvoga primjera jasno naglašena razlika između koncentracijskih logora i logora smrti. Oba zemljovida sadržajno su vrlo siromašna, te nisu u potpunosti iskorišteni. Kako bi se to ostvarilo mogli su biti prikazani i drugi elementi vezani uz koncentracijske logore poput: broja stradalih i zatočenih u pojedinim logorima, godina otvaranja i zatvaranja logora, stradanja prema nacionalnostima i drugo. Sam odabir simbola je neprimjeren jer prilikom obrade ovakve teme treba sačuvati dostojanstvo stradalih žrtava koje su bile nasilno i neopravdano dovedene i zatvarane u logore. Stoga simbol mrtvačkih lubanja više odgovara označavanju masovnog ratnog sukoba ili masovnih napada kemijskim oružjem izvršenih u Prvom i Drugom svjetskom ratu, dok simboli stražarskih tornjeva asociraju na zatvorske ustanove koje se, iako sličnog izgleda, ne mogu uspoređivati s logorima, jer je u logore nasilno dovođeno civilno stanovništvo, dok se u zatvorske ustanove dovode krivično osuđeni pojedinci. Zbog toga kako učenici iz određenih simbola ne bi stekli krivu sliku događaja ili ih krivo protumačili, na konkretnom primjeru najbolje je koristiti jednostavne i neutralne načine označavanja.

Nešto bolji rezultati su u nastavnoj cjelini Doba Hladnog rata i dekolonizacija, gdje je većina najvažnijih procesa i zbivanja obrađena putem zemljovida, dok raznolikost nalazimo u prikazu događaja na globalnoj razini poput Vijetnamskog i Korejskog rata, naftnih kriza i događaja u Jugozapadnoj i Središnjoj Aziji. Takvi događaji su u vrlo kompleksnom odnosu s događajima na današnjoj globalnoj razini, te iako teže shvatljivi učenicima ove dobi, često se marginaliziraju. Marginaliziranje nekih događaja na zemljovidima kod učenika mogu dovesti do stvaranja nepotpunih slika jer iz drugih utjecaja mogu konstruirati krive slike. Kao primjer možemo uzeti Vijetnamski rat koji je pogodan, zbog svojih zbivanja, za prikaz na zemljovidima: od ratnih operacija do masovnih civilnih stradanja, o kojem učenici većinom saznaju

35 Stjepan Bekavac, Mario Jareb, *Povijest 8* (Zagreb: Alfa, 2017), 86.

36 Snježana Koren, „Nastava povijesti između historije i pamćenja“ u: *Kultura sjećanja: 1945.*, ur. Sulejman Bosto i Tihomir Cipek (Zagreb: Disput, 2009), 258.

37 Ibid., 258-259.

38 Bekavac, Jareb, *Povijest 8*, 97.

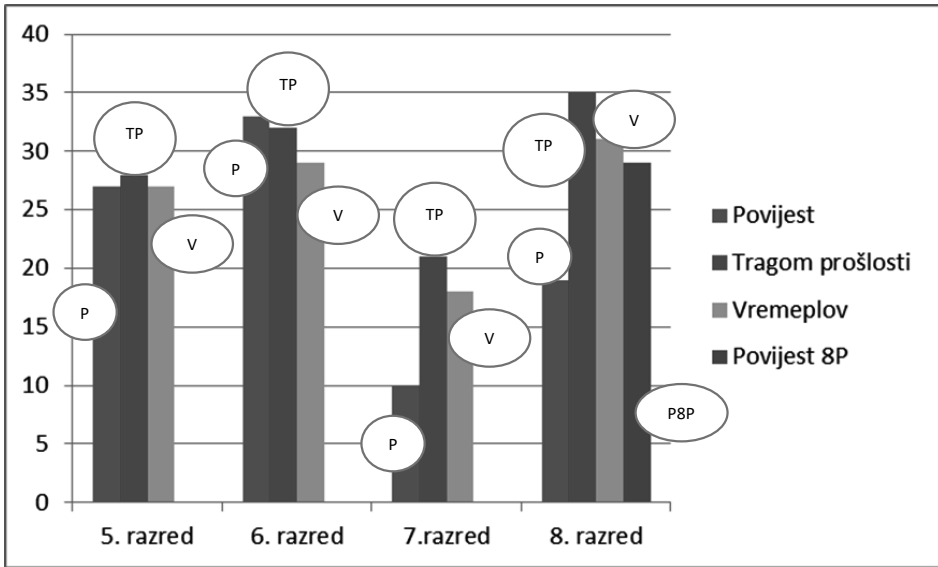
prije obrade gradiva iz različitih popularnih hollywoodskih blockbuster filmova koji većinom daju sliku iz američke perspektive, dok su stvarni događaji i procesi daleko složeniji.

Pri kraju analiziranih udžbenika smanjuje se broj zemljovida, jednostavnijeg sadržaja i strukture. To su nastavne cjeline koje obrađuju nastavne sadržaje vezane uz Hrvatsku u drugoj Jugoslaviji, Domovinski rat i svijet u modernom dobu. Neki prikazi u potpunosti izostaju, poput zemljovida vezanih uz povijest SFRJ, njezinog raspada i utjecaja na daljnja zbivanja, koje nalazimo samo u *Povijesti 8P*. Događaji vezani uz Domovinski rat uglavnom su prikazani na jednom do dva zemljovida s naglaskom na završnim događajima. Hrvatska i svijet u trećem tisućljeću obuhvaća po jedan zemljovid u analiziranim udžbenicima, a to je zemljovid Europske Unije 2013. Drugi važni događaji na globalnoj razini koji i danas utječu na daljnje oblikovanje povijesti poput naftnih kriza, sukoba, ili važnih procesa kao globalizacija, ostaju marginalizirani. Stoga na kraju ove analize zaključujemo da je izbor zemljovida neuravnotežen, ponekada su suviše detaljni, a ponekad ispuštaju važne događaje i procese. Upravo zbog toga, u budućim bi udžbenicima trebalo veću važnost posvetiti odabiru prikaza na zemljovidu koji trebaju biti uravnoteženi, što bi rezultiralo pravilnom i kritički konstruiranom slikom prošlosti kod učenika.

Zaključak

Povijesni zemljovidi su neizostavni i sastavni element u obradi povijesnog nastavnog sadržaja. Oni na jedinstven način pomažu u shvaćanju i prezentiranju povijesnih zbivanja prikazujući ih u prostornom odnosu. Radom na povijesnim zemljovidima učenici dobivaju kompletan uvid u shvaćanje procesa i događaja koji su utjecali na oblikovanje i tijek povijesnih zbivanja, dajući im stvarnost prezentacijom u stvarnom prostoru. Rezultat tog rada dovesti će učenike do konstrukcije vlastite slike prošlosti. Formirana slika ili učenička interpretacija događaja, vrlo je složena i oblikovana nizom intelektualnih radnji kako prilikom samog čitanja zemljovida, tako i prilikom njegove izrade.

Struktura i sadržaj analiziranih zemljovida prati nastavni sadržaj povijesti, polazeći od zemljovida jednostavnih struktura i siromašnog sadržaja u udžbenicima petog razreda, prema zemljovidima sve složenije strukture i bogatijeg sadržaja. Na taj su način zemljovidi prilagođeni učenicima i prate razvoj njihovih mogućnosti.

Grafikon 1: Graf prikazuje cjelokupnu kvantitativnu analizu zemljovida udžbenika povijesti za osnovnu školu

Prvo što uočavamo promatrajući Grafikon 1 je nejednak broj zemljovida u svim razredima. Jedino u prvome stupcu, u petome razredu, broj zemljovida zadržava određenu konstantu, što sugerira kako je sadržaj povijesti petog razreda vrlo slično prikazan zemljovidima u svim analiziranim udžbenicima. Od šestog razreda odnos broja zemljovida postaje nejednak i naglašava važnost određenih povijesnih sadržaja za udžbenike i njegove autore. Najveći broj zemljovida je svakako u udžbenicima šestog razreda (zbog veće količine nastavnog sadržaja u odnosu na druge razrede) iz čega zaključujemo da je taj nastavni sadržaj najinteresantniji i najvažniji za prezentaciju učenicima. Gotovo identična situacija je u udžbenicima osmog razreda, dok u udžbenicima sedmog razreda nalazimo vrlo mali broj zemljovida, njihov je broj drastično smanjen. Svakako treba spomenuti i trend naglašavanja određenih povijesnih sadržaja, dok se pojedini sadržaji u potpunosti zanemaruju. U cjelini je prisutan naglasak na povijesna zbivanja na prostoru Hrvatske i Europe, dok globalna svjetska zbivanja nisu podjednako naglašena. Ovakav način naizgled je logičan, jer se stavlja naglasak na prostore koji su učenicima bliži i poznatiji, ali se tu nazire i europocentričnost. No, mnogi događaji nisu u potpunosti razumljivi bez globalne perspektive, pogotovo u procesu globalizacije kada različiti lokalni elementi dobivaju globalnu perspektivu. Iako, takva perspektiva, teško razumljiva učenicima osnovne škole, može se ostvariti i nagovijestiti drugačijim, ravnomjernim, pažljivim rasporedom i odabirom zemljovida. Naravno, treba naglasiti da se cijeli rad temelji na analizi zemljovida u udžbenicima, dok zemljovidi u radnim bilježnicama nisu uzeti u obzir. Zbog toga kod nekih povijesnih sadržaja i tema konačna slika može biti malo drugačija.

Sažeti prikaz cjelokupne analize daje odgovor na glavno istraživačko pitanje koje bi, kada bi se sažeo u jednu rečenicu, glasilo, povijesni zemljovidi kao medij komunikacije, proizlazeći iz interakcije autora zemljovida i učenika, koji na temelju svojeg prethodnog znanja i dobivenih informacija, te pobuđenih reakcija, stvara složeni intelektualni proces formiranja slike prošlosti. Pritom je vrlo važno da učenici pristupaju objektivno i kritički korištenju zemljovida, kako bi konstruirana slika prošlosti bila potpuna. To će se omogućiti ponajprije kritičkim pristupom autora zemljovida, ali i djelovanjem nastavnika koji će učenicima pokazati zemljovid kao složeni medij prijenosa informacija i poučiti ih njegovoj kvalitetnoj analizi, kritičkim i objektivnim pristupom.

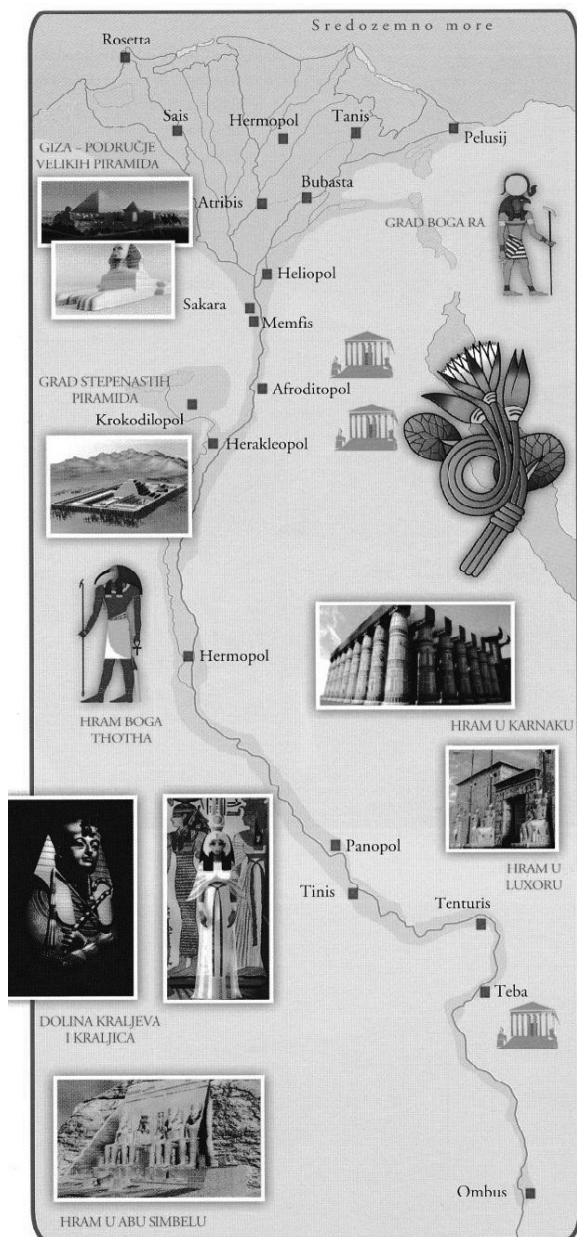
Rad završavamo pitanjem, jesmo li danas, u eri napredne satelitske tehnologije, dostigli konačnu kartu? Odgovor najbolje sažima kratki citat: „...Karta nikad neće biti teritorij...zato što karta nikad nije fotografija, nego će uvijek ostati proizvod geografske interpretacije ...“³⁹

U ovom citatu leži odgovor na postavljeno pitanje. Svaki kartografski prikaz baziran je na selektivnosti, autor zemljovida svojim odabirom i selektivnošću daje svojstvenu subjektivnu interpretaciju. Imajući to u obziru, ni najsuvremenija tehnologija satelitskih snimki nije u mogućnosti dati konačnu kartu, jer i one prolaze kroz selektivnost, izostavljajući određene elemente tj. informacije. Zbog toga *konačna karta* ne može postojati, ona će uvijek biti nečija interpretacija, nečiji *pogled na svijet*.

39 Jacob, *The Sovereign Map*, 366.

Prilozi:

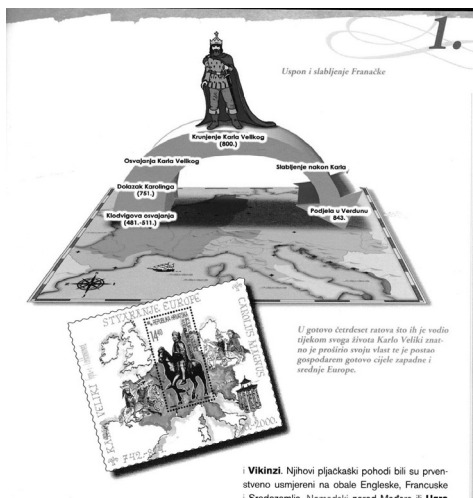
Prilog1: Zemljovid⁴⁰ doline Nila u udžbeniku *Povijest 5*. Uz zemljovid se nalazi i tekst, naslov zemljovida- *dolina Nila, drugo civilizacijsko središte starog Istoka*

40 Stjepan Bekavac, *Povijest 5* (Zagreb: Alfa, 2015), 35

Prilog 2: Ulomak stranice iz udžbenika *Povijest 6* s zemljovidom⁴¹ *Uspon i slabljenje Franačke.*

Uz zemljovid nalazi se i sljedeći tekst: *U gotovo četrdeset ratova što ih je vodio tijekom svoga života Karlo Veliki znatno je proširio svoju vlast te je postao gospodarem gotovo cijele zapadne i srednje Europe.*

Prilog 3: Ulomak stranice iz udžbenika *Povijest 6* sa analiziranim zemljovidom.⁴²

Uz zemljovid nalazi se i ulomak teksta: *Doseljavanjem u zaleđe istočne jadranske obale, prihvaćanjem tekovina antičke civilizacije te franačkih i bizantskih kulturnih elemenata Hrvati su već od ranog srednjeg vijeka postali dio europske povijesti i kulture.*

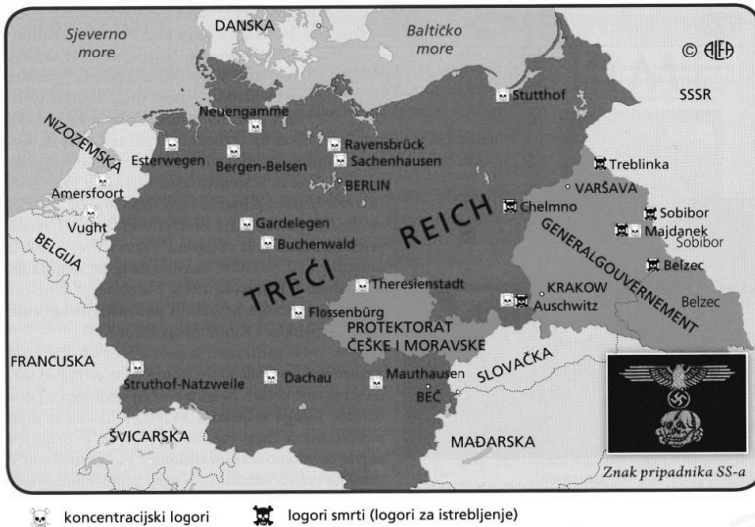

41 Ante Birin, Tomislav Šarlija, *Povijest 6* (Zagreb: Alfa, 2015), 13.

42 Ibid., 38.

Prilog 4.: Zemljovid *koncentracijski logori Trećeg Reicha*.⁴³

Koncentracijski logori Trećeg Reicha

Literatura:

- Agičić, Damir. *Vremeplov 7: udžbenik povijesti za sedmi razred osnovne škole*. Zagreb: Profil, 2014.
- Akmađža, Miroslav, Stjepan Bekavac. *Povijest 7: udžbenik za sedmi razred osnovne škole*, 2. izd. Zagreb: Alfa, 2015.
- Altić Slukan, Mirela. *Povijesna kartografija: kartografski izvori u povijesnim znanostima*. Samobor: Meridijani, 2003.
- Atkinson, David, Peter Jackson, David Sibley i Neil Washbourne, ur. *Kulturna geografija: kritički rječnik ključnih pojmova*. Preveo Damjan Lalović, 55-61. Zagreb: Disput, 2008.
- Bančić, Sonja, Sanja Cerovski, Štefica Paladino. *Tragom prošlosti 5: udžbenik povijesti u petom razredu osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga, 2014.
- Bekavac, Stjepan. *Povijest 5: udžbenik za peti razred osnovne škole*, 2. izd. Zagreb: Alfa, 2015.
- Bekavac, Stjepan, Mario Jareb. *Povijest 8: udžbenik za osmi razred osnovne škole*, 3. izd. Zagreb: Alfa, 2017.
- Beller, Manfred and Joep Leerssen, ur. *Imagology: the cultural construction and literary representation of national characters: a critical survey*, 273.-278. Amsterdam: Rodopi, 2007.
- Birin, Ante, Tomislav Šarlija. *Povijest 6: udžbenik za šesti razred osnovne škole*, 2. izd. Zagreb: Alfa, 2015.
- Black, Jeremy. *Maps and history: constructing images of the past*. New Haven – London: Yale University Press, 1997.
- Brdal, Željko, Margita Madunić. *Tragom prošlosti 6: udžbenik povijesti u šestom razredu osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga, 2014.
- Đurić, Vesna. *Vremeplov 8: udžbenik povijesti za osmi razred osnovne škole*. Zagreb: Profil, 2014.

43 Stjepan Bekavac, Mario Jareb, *Povijest 8* (Zagreb: Alfa, 2017), 97.

- Erdelja, Krešimir, Igor Stojaković. *Tragom prošlosti 7: udžbenik povijesti u sedmom razredu osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga, 2014.
- Erdelja, Krešimir, Igor Stojaković. *Tragom prošlosti 8: udžbenik povijesti u osmom razredu osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga, 2014.
- Jacob, Christian. Edward H. Dahl. ur. *The Sovereign Map: Theoretical Approaches in Cartography throughout History*. Translated by Tom Conley. London: The University of Chicago Press, Ltd., 2017.
- Karta. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=30670>
- Koren, Snježana. „Nastava povijesti između historije i pamćenja. Hrvatski udžbenici povijesti o 1945. godini.“ U: *Kultura sjećanja: 1945. Povijesni lomovi i suladavanje prošlosti*, ur. Sulejman Bosto i Tihomir Cipek, 239-264. Zagreb: Disput, 2009.
- Koren, Snježana. “Perceptions of Arabs in Croatian History Textbooks.” U: *The Arab World in History Textbooks and Curricula*, ur. Danijela Trškan, 27-34. Ljubljana: Slovenian National Commission for UNESCO, 2014.
- Koren, Snježana. *Povijest 8: udžbenik iz povijesti za osmi razred osnovne škole*. Zagreb: Profil, 2014.
- Labor, Šime, Snježana Vinarić, Jelena Šilje Capor, Manuela Kujundžić, Tin Pongrac. *Vremeplov 6: udžbenik povijesti za šesti razred osnovne škole*. Zagreb: Profil, 2014.
- Lapaine, Miljenko. „Karta i/ili zemljovid?“ *Kartografija i geoinformacije* vol. 10, br. 1 (2002.): 194.
- Monmonier, Mark. *How to Lie with Maps*, 2. izd. Chicago: The University of Chicago Press, 1996.

SUMMARY

HISTORY ON MAPS: CONSTRUCTING THE IMAGES OF THE PAST ON HISTORICAL MAPS IN HISTORY TEXTBOOKS

Historical maps are an important element in the presentation and processing of history curriculum. This paper investigates how and in what way historical maps in history textbooks influence the construction of images of the past. The research is based on elementary school history textbooks that were approved for use in all grades from the 5th to the 8th in the academic year 2017/2018 in Croatia. The analysed maps are broken down into basic elements, which are then put together as a mosaic of their interpretation, presenting the answer to the fundamental research question.

Key words: map, chart, historical chart, interpretation of historical events, map elements, cartographic display, spatial turn, history textbook